

Sammanfattning

En viktig uppgift för lärare i samhällskunskap är att stärka elevers kritiska tänkande och källkritik. För att lyckas med detta behöver lärare få tillgång till forskning om hur undervisningen inom detta område bäst utformas i praktiken. I takt med skolans digitalisering finns det också behov av kunskap om hur undervisningen kan utformas för att stärka elevers källkritik i mötet med olika typer av digital information.

En systematisk översikt sammanställer forskning av högsta relevans och kvalitet, som svar på en viss fråga vid ett visst tillfälle. Den fråga som vi i denna översikt besvarar är:

Hur kan undervisning utformas för att stärka elevers kritiska tänkande och källkritik inom samhällskunskap?

I översikten definierar vi kritiskt tänkande inom samhällskunskap som förmågan att tolka, granska och värdera olika typer av information om samhällsfrågor för att på ett analytiskt sätt kunna urskilja och förstå olika perspektiv, konsekvenser och samband. Vidare förutsätter kritiskt tänkande förmågan att urskilja, utveckla och ifrågasätta sina egna och andras bedömningar och slutsatser, samt att kunna använda och förklara information, analyser och argument i resonemang om samhällsfrågor. Med utgångspunkt i den här definitionen är källkritik en viktig del av kritiskt tänkande i samhällskunskap.

Resultat

Översiktens resultat beskriver hur undervisningens utformning påverkar elevers lärande och deras möjligheter att utveckla olika förmågor.

Undervisningens utformning

De studier som ingår i översikten visar att det finns olika sätt att utforma undervisning i samhällskunskap med syfte att stärka elevers kritiska tänkande. I översikten står tre typer av undervisning i fokus:

- diskussionsbaserad undervisning
- textbaserad undervisning
- multimediebaserad undervisning.

Diskussionsbaserad undervisning går huvudsakligen ut på att lärare och elever interagerar i muntlig diskussion i klassrummet. I textbaserad undervisning ligger tonvikten på elevers arbete med texter. Det kan handla om att elever läser och skriver texter eller kommenterar varandras texter. I multimediebaserad undervisning arbetar elever med olika typer av audiovisuell information eller med digitala verktyg.

Elevers lärande

För att lära sig att tänka kritiskt i samhällskunskap behöver elever både tillägna sig ämneskunskaper och utveckla ett antal förmågor i relation till dem. I de studier som ingår i översikten undersöks hur undervisningens utformning kan påverka elevers lärande och möjligheter att utveckla de förmågor som ingår i kritiskt tänkande.

Källkritisk förmåga

Källkritisk förmåga inom samhällskunskap innebär att kunna tolka, granska och värdera olika typer av information om samhällsfrågor. Det tydligaste fokuset på elevers lärande av källkritiska förmågor återfinns i studierna om multimediebaserad undervisning. I forskningen synliggörs betydelsen av att ge elever olika typer av stöd. Det kan bland annat handla om strategier för att granska information på internet, såsom att använda flera oberoende källor parallellt. Lärare kan också skapa möjligheter för elever att mötas och samarbeta kring digital information. Att använda videoklipp och annan audiovisuell information i under-

visningen kan ge eleverna möjlighet att få en mångfacetterad bild av en samhällsfråga, men de behöver stöd för att kunna tolka, granska och värdera materialet. Att använda olika typer av information från lokalsamhället i undervisningen kan skapa en närhet till källan.

När lärare utgår från texter i undervisningen finns det goda möjligheter att styra elevers arbete mot att fokusera på att bedöma trovärdighet och tillförlitlighet i källmaterial. Lärare kan bland annat styra undervisningen mot att bedöma originalkällor eller låta elever träna på att bygga egna texter. Diskussionsbaserad undervisning används i källkritiskt avseende för att uppmuntra elever att tolka och bedöma trovärdigheten i påståenden om samhällsfrågor.

Analytisk förmåga

Analytisk förmåga inom samhällskunskap innebär att kunna urskilja och förstå olika perspektiv, konsekvenser och samband i samhällsfrågor. När elever upplever ett genuint behov av att resonera kritiskt och känner självförtroende och trygghet, finns goda möjligheter att de genom diskussioner kan utveckla sin analytiska förmåga. Några studier visar att analytiska övningar med fördel kan kombineras med kreativa och praktiska övningar.

Elever som arbetar med texter kan behöva stöd av läraren i ett inledande skede för att lära sig hur exempelvis experter inom ett område analyserar en text och dess beståndsdelar. Att visuellt strukturera argumenten i en text kan vara ett sådant stöd. I studier om undervisning med inslag av arbete med multimedia lyfts betydelsen av att läraren introducerar ämnesspecifika sätt att ta sig an information för att urskilja och förstå olika perspektiv, konsekvenser och samband. Stöd för att identifiera eller jämföra perspektiv kan byggas in i digitala läresurser men bör också ges av lärare i form av vägledning och frågor till eleverna.

Självreflekerande förmåga

Självreflekerande förmåga inom samhällskunskap innebär att kunna urskilja, utveckla och ifrågasätta bedömningar och slutsatser om samhällsfrågor. Flera studier beskriver hur elevers förmåga till självreflektion kan stärkas av diskussionsbaserad undervisning. Elever kan ta inspiration av lärares sätt att ställa frågor så att de också i diskussioner kan utmana varandras sätt att tänka. Om eleverna diskuterar i mindre grupper eller i par kan de reflektera över sina egna påståenden i dialog med en klasskamrat. Frågor som uppmuntrar eleverna att använda sina egna resonemang på andra exempel möjliggör att eleverna reviderar sina slutsatser.

Textbaserad undervisning kan ge eleverna möjlighet att reflektera över sina egna bedömningar i förhållande till ett textinnehåll. När lärare ger elever i uppgift att urskilja och förklara de perspektiv som skrivs fram i en text utmanas de att reflektera över vad de själva tycker och tänker om olika perspektiv. Genom att använda exempel som eleverna kan relatera till det omgivande lokalsamhället, stimuleras de också att reflektera över sin egen roll i förhållande till dessa exempel. Att elever får producera och reflektera över egna texter kan också stärka den kritiska självmedvetenheten.

Argumentationsförmåga

Argumentationsförmåga inom samhällskunskap innebär att kunna använda och förklara information, analyser och argument i resonemang om samhällsfrågor. Flera studier beskriver värdet av diskussionsbaserad undervisning för att stärka elevers argumentationsförmåga. När elever får diskutera i helklass, i mindre grupper eller i par kan de utveckla sin förmåga att använda analyser och argument i resonemang i samspel med varandra. Diskussioner i mindre grupper eller par kan vara gynnsamt för att skapa trygghet och självförtroende i argumentation.

För läraren gäller det att hitta en bra balans mellan att leda diskussionerna och att ge elever större frihet, samt att ge eleverna stöd att strukturera sina argument. En viktig roll för läraren är också att rama in diskussionerna, styra eleverna mot ämnesinnehållet och belysa speciellt viktiga aspekter. Att lärare ställer utmanande frågor till eleverna är gynnsamt för att utveckla deras argumentation. Att arbeta med texter inom ett ämnesområde är värdefullt för att utveckla ämnesspecifika kunskaper samt för förmågan att argumentera inom ett specifikt område. Elever kan också öva upp sin argumentationsförmåga genom att göra inlägg i digitala forum om de får tydlig återkoppling på sina inlägg.

Viktiga aspekter i undervisningen

I den forskning som ingår i översikten beskrivs några särskilt viktiga aspekter av undervisningen som har betydelse för elevers lärande av kritiskt tänkande i samhällskunskap:

- lärarledning
- ett väl valt innehåll
- stödstrukturer.

Flera studier uppmärksammar betydelsen av att lärare leder och utformar undervisningen på ett genomtänkt sätt. Det innebär exempelvis att läraren aktivt leder samtal så att de stämmer till eftertanke, reflektion, ifrågasättande och beaktande av perspektiv som eleverna inte känner till eller för fram på egen hand. Undervisningen kan med fördel innehålla elevaktiva moment där elever arbetar självständigt eller i grupp, men då utifrån tilldelade perspektiv eller inramat av fastlagda arbetsformer.

En viktig aspekt av lärarledning handlar om att välja ut och arbeta med ett väl valt innehåll i undervisningen. Samhällskunskapens anknytning till aktuella eller lokala frågor framhålls i flera studier som något som kan utnyttjas i undervisningen för att hjälpa elever att identifiera problem, urskilja perspektiv, värdera information och se olika tänkbara lösningar. Inte minst omdiskuterade och konfliktfyllda samhällsfrågor med olika och kontrasterande perspektiv kan stimulera lärandet. Lärare kan genom sitt val av innehåll stimulera elever till ett ämnesspecifikt och ämnesdisciplinärt förhållningssätt. Inom denna ram kan sedan elevaktiviteten vara stor.

En central aspekt som återkommer i flera studier är hur betydelsefullt det är att lärare använder stödstrukturer för att stärka elevers kritiska tänkande. Stödstrukturer kan bestå av tydliga instruktioner för hur eleverna ska arbeta eller modeller för hur saker ska presenteras, men de kan också utgöras av vägledning från läraren i konkreta situationer, exempelvis stöd i form av ändamålsenliga och genomtänkta frågor. Stödstrukturer används för att stödja elever i deras bedömningar och slutsatser men kan successivt plockas bort, i takt med att eleverna lär sig och kan tillämpa dem i fler och nya sammanhang.

Urvalet av forskning

Denna systematiska översikt bygger på resultaten från 30 studier som har genomförts i nio länder. Översikten innehåller studier om undervisning från lågstadiet till vuxenutbildningen, med jämn fördelning mellan grundskola och gymnasieskola.

I översikten ingår studier som använder olika forskningsmetoder för att beskriva hur undervisning kan utformas och förklara hur undervisningen påverkar elevers lärande.

